

Válasz Halmai Péter bírálatára

Először is szeretném megköszönni Halmai Péter alapos, részletes és fontos vizsgálati irányokat és lehetőségeket felvető bírálatát. Megköszönve a lényeges, új megállapítások kiemelését, válaszómban természetesen elsősorban a kérdések és vitapontok részre reagálnék.

1. „Leírható-e az állam szerepe kizárólag az állami kiadások alakulása alapján?”

Bírálóm arra hívja fel a figyelmet, hogy az állami szerepvállalás nagyon sok dimenzióban és funkcióban vizsgálható, és a disszertáció ezek közül elsősorban az államháztartási kiadásokkal foglalkozik, és számos más elemmel nem. Ez kétségtelenül jogos felvetés. Ugyanakkor az államháztartási kiadások mellett az egyenlegeket is elemeztem, ami implicit módon már utal a bevételek szintjére is, illetve az államadósságra is nagy hangsúlyt fektettem. Továbbá az állam működésének minőségét is vizsgáltam, illetve a formális és informális intézmények szerepét is. Ennyiben viszont úgy érzem túllépett a közpénzügyek területén. Ugyanakkor valóban sok dimenzió kimaradt, és ezért a disszertáció óhatatlanul részleges képet ad az állam szerepéről, de ez többé-kevésbé szükségszerű is. A tézisek, megállapítások ugyanakkor a felvállalt kereteken belül maradtak. Mint bírálóm is megállapítja, a disszertáció a közgazdaságtudomány mellett a társadalomtudományok szélesebb körére támaszkodik, történelmi, gazdaságtörténeti dimenziókat is bevonva. Az állam a fejlett országokban a demokratikusan megválasztott kormányok kezében van, és a követett politikák, különösen a gazdaságpolitika meghatározó az állami szerepvállalás alakulásában. A gazdaságpolitikai döntéseknél viszont az elméleti közgazdasági megfontolások szerepe elég kicsi, szélesebb társadalompolitikai, jóléti intézkedéseknél talán még kisebb.

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódva válaszolnék bírálómnak a 3. kérdéskörbe felvetett megjegyzésére. A széles társadalomtudományi, történeti, gazdaságtörténeti megközelítés mellett, a „fiskális politika egyes mélyebb hatásmechanizmusai (pl. annak hatása az összkeresletre, a kiszorítási hatás, a kínálati oldali politikák lehetőségei, a közpénzügyek fenntarthatósága, a fiskális decentralizáció lehetőségei és hatásai, a külső egyensúlytalanságok hatása a fiskális politika lehetőségeire, a gazdasági növekedésre gyakorolt hatások stb.) csak korlátozottan, vagy egyáltalán nem szerepelnek a műben.” (Halmai, 4. oldal) Ezek

természetesen nagyon fontos kérdések, amelyek elmélete eléggé kidolgozott. Ugyanakkor ezek bevonása, empirikus elemzése ilyen hosszú időszakra, ennyi országra messze meghaladta volna egy disszertáció kereteit. Visszatérve az államháztartási kiadások kiemelt vizsgálatához, véleményem szerint ez az, ami ex post valójában megmutatja, a sokféle motiváción alapuló döntések, történések mihez vezettek. Az elméletek, a politikusok kijelentései ugyanis nem igazítanak el minket, hogy valójában mi is fog történni. A disszertáció igyekszik pozitív-leíró keretek között elemezni a folyamatokat.

2. Mi az európai modell lényege, melyek annak fő sajátosságai?

Ez fontos kérdés, és ezt másik bírálóm is, kicsit más összefüggésben felvetette. Úgy tűnik, hogy ezt részletesebben kellett volna kifejtenem. Európában igen sokszínű képet kapunk, ha az egyes országokat nézzük. A disszertáció továbbá különböző típusokat is elemez. Ugyanakkor mély hasonlóságok is érvényesülnek számos dimenzióban, amit a disszertációban is bemutattem, ezért gondolom úgy, hogy az állami szerepvállalást tekintve beszélhetünk európai modellről. Az európai országok e területen, összességében nézve, jellegzetesen eltérnek, mondjuk Ázsia, Latin-Amerika vagy éppen Afrika mintázatától, és ez meggyőződésem, nem csak fejlettségbeli különbségek miatt van így. Ennek egyik meghatározó eleme a jóléti funkciókban, annak jellegében és kiterjedtségében érhető tetten, ennek komplex társadalmi hatásaiban és beágyazottságában. Itt különösen fontos, ahogy erre Friedrich Hayek már igen korán felhívta a figyelmet, hogy itt igen erős kölcsönhatás van a formális és informális intézmények között. Az elmúlt évtizedek kiterjedt állami szerepvállalása részévé lett az európai kultúrának, mélyen beágyazódott generációk felfogásába, elvárásaiba, magatartásába.

A vizsgálódás most Európára terjedt ki elsősorban, tehát a világgazdaságon belül egyfajta szűkítésre utal, vagyis, hogy megállapításaim hatókörét igyekszik körvonalaizni. A disszertáció ugyanakkor szisztematikusan bevonja a tengerentúli fejlett OECD országokat is, és van hasonlóság mondjuk az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok között. De említhetnénk a nyolcvanas évek Új Zélandját, amely a jóléti állam gondjaival küszködött. De, és ez majd későbbi részletesebb elemzést követel, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és Új Zéland sok hasonló vonást mutat az európai fejlődéssel, feltehetően európai gyökerek miatt. Vagyis az „európai modell” valamilyen formában megjelenhet Európán kívül is.

Viszont alapvetően más a helyzet a szintén igen fejlett Japánnal, amelyben az állami szerepvállalás jellegzetesen különbözik a többi tengerentúli OECD országtól. Japán sok

szempontból éppen az ázsiai fejlesztő állam gyökere. A felvetett kérdésre még mélyebb választ további kutatásaimmal szeretnék majd adni, amelyek, többek között, az Európán kívüli állami szerepvállalás mostanihoz hasonló jellegű feldolgozására irányul. Jelenleg is ilyen jellegű munkán dolgozok, a jelen könyv folytatásán, amely már kitekint Európából.

3. „Intézményi evolúció versus intervencionalista irányzat a közgazdasági gondolkodásban?”

Az értekezés 131. oldalán e két fő irányzat szembeállítása szerepel. A közgazdaságtudományi irányzatok e csoportosítása vitatható, sőt némileg önkényesnek tűnik.”

A közgazdasági elméleteket sokféle szempont szerint csoportosíthatjuk, és nyilvánvaló kontextus függő, hogy mit emelünk ki a sok évszázados elméleti építményből. Mivel a disszertáció egyik fő pillére, hogy az állam, és a piac kölcsönhatásos kapcsolatát elemzi, ezért nyilván a közgazdasági elméletek közül is ennek alapján emel ki irányzatokat. A piac és az állam szerepének felfogása a közgazdaságtan egyik legvitatottabb kérdése, eléggé megosztja a közgazdászokat napjainkban is. Az említett megjegyzés az V. fejezet elején szerepel, amely „Az állami szerepvállalás és a közgazdasági gondolkodás régi-új hangsúlyai az elmúlt évtizedekben” címet viseli. Itt, ebben a vetületben, úgy gondolom helytálló központi csoportosító szempontként kiemelni az állami beavatkozással kapcsolatos eltérő irányzatokat. Ahogy ott írtam, tudományágunk „megszületésétől, Adam Smithtől kezdődően, illetve már őt megelőzően a liberális gondolkodók között megfigyelhető egy, a piaci folyamatokat, az egyéni szabadságot, az intézményi evolúciót előtérbe helyező áramlat (Locke, Hume, Tocqueville, Friedman, Schwartz, Hayek, Mises, Schumpeter, Buchanan, Orwell és sokan mások), amely hangsúlyozza ezek erejét és előnyeit, s egyben felhívja a figyelmet a terjeszkedő állam társadalmi és gazdasági veszélyeire. A másik nagy folyam viszont, nem tagadva a piac szükségességét, annak hiányosságait hangsúlyozza, és egyfajta intervencionalista felfogást vall, s az állam szerepét hangsúlyozza azok kijavításánál, kiegyensúlyozásánál (Sismondi, Polányi, Keynes, Galbraith, Samuelson, Myrdal, Röpke, Stiglitz és sokan mások). Az egyes irányzatokon belül is óriási különbségek vannak.” (131. oldal) Más témákban, más összefüggésben természetesen más csoportosítások lehetnek relevánsak. Az ordoliberalis iskola, amelyet valóban jobban kellett volna tárgyalnom a disszertációban, éppen egyike ezen fontos elméleti irányzatoknak, amely a fenti kérdésekre ad egyfajta választ.

4. „A szupranacionális intézmények, koordináció mellőzése.

A legutóbbi több mint hat évtized európai fejlődésének, az „európai modell” sajátosságainak feltárása véleményem szerint nem nélkülözhetik a szupranacionális szint, az európai integráció vizsgálatát. Ez pedig szinte teljes mértékben kimaradt az értekezésből.”

Egyetértek bírálómmal, aki ennek a területnek elismert szakértője, hogy ez rendkívül fontos kérdés. Valójában ismét egy óriási vizsgálati területre nyit kaput ezzel a kérdésfelvetéssel. Mennyiben gyökerezik az Európai Unió kialakulása, jellege, eredményei és gondjai a kontinens fejlett nemzeti államainak általam vizsgált fejlődésével? Nyilván van kapcsolat, de az nagyon összetett. És ha arra gondolunk, hogy nemcsak gazdasági, hanem értékközösségről is beszélünk, akkor nyilvánvaló, hogy a gyökerek európaiak, a formális intézmények jobban összekötnék minket Európában, mint sokszor gondolnánk. De a tagok közötti különbségek is jelentősek, és ez is szorosan összefügg a disszertációban vizsgált kérdésekkel és jellegzetességekkel. Ugyanakkor az Európai Unió nem állam, és többek között ez is magyarázza, hogy nem foglalkoztam vele.

5. További észrevételek.

A tárgyalt témakör rendkívüli bonyolultsága miatt számos további észrevétel is felmerülhet.

Bírálom számos megfontolandó kérdést vetett fel ebben a „csokorban”, amelyekre most természetesen csak röviden tudok válaszolni. Több pontosítást is javasol, amelyeket nyilván megfontolok és megköszönök, de most külön nem térek ki rá.

- szokatlan és vitatható a „nominális és reál” gazdaságpolitika megkülönböztetése, a nominális, illetve a reálváltozók egészen más tartalmat hordoznak (12. o.);

Lehet, hogy szerencsésebb lett volna más kifejezést „kreálni”, de igyekeztem kifejezni a jelzett helyen mire is használok ezeket a fogalmakat. Ugyanis igen fontos megkülönböztetni, amit a politika, gazdaságpolitika magáról állít (nominális gazdaságpolitika), és amit valójában tesz (reális gazdaságpolitika). Ez utóbbi felméréséhez igyekeztem a lehetséges statisztikai adatokat összegyűjteni és felhasználni, és ennek alapján elemezni a tendenciákat. A gazdaságpolitika fontos vizsgálati szintet jelent a könyvben, és szükséges a két dolog megkülönböztetése. Már csak ezért is mert sok esetben a deklarációk,

meghirdetett elvek és elméletek alapján történnek elemzések és értékelések, ami ugyancsak félrevezető lehet.

- a monarchikus államformák önmagukban nem akadályozzák a tőkés gazdaság fejlődését (21. o.);

„Az első világháború évszázados birodalmakat rombolt le... A régmúlt még megmaradt feudális maradványai, mint például a császári és királyi államformák, elhárultak a tőkés gazdaság fejlődése elől.” (21. oldal)

Teljesen egyetértek azzal, hogy a mai fejlett államoknál nem lényeges, hogy monarchia egy ország vagy nem. De történelmileg visszatekintve úgy látom, hogy a 19. század Habsburg Birodalma, a Német Császárság, vagy a Cári Oroszország berendezkedése nyilván nem volt hosszabb távon összeegyeztethető a modern tőkés fejlődéssel.

- a központi költségvetés az újraelosztást csak korlátok között tartalmazza, különösképpen a szövetségi államok esetében (50. o.);

Az állami pénzügyek számbavétele önmagában is rendkívül nehéz statisztikai feladat. Ezen kívül országonként is más és más az állami felépítés. A modern államok jóléti kiadásainak jelentős része vagy a társadalombiztosítás, vagy a helyi kormányzati szintjén jelenik meg. A szövetségi államoknál ezen túlmenően a közbenső szintre kerül sok kiadás. Éppen ezért az államháztartás egészének konszolidált mérlege lehet az újraelosztás minél teljesebb számbavételéhez és nemzetközi/időbeni összehasonlításához a legmegfelelőbb. „A kibontakozó jóléti állam funkciói a klasszikus állami feladatok mellett jelentek meg, s számottevő részük nem a központi kormányzat költségvetését terhelte, hanem kisebb részben a helyi önkormányzatoknál, s jelentősebb mértékben a dinamikusan kiterjedő társadalombiztosítás keretei között finanszírozták azokat. Így a valódi állami szerepvállalást egyre inkább az állam pénzügyeit átfogóan és konszolidált módon tükröző államháztartási kiadások alapján ítéldhetjük csak meg. Ez a központi költségvetésen túlmenően lehetővé teszi a helyi önkormányzatok számbavételét is, valamint, ami különösen lényeges lehet témánk szempontjából, a társadalombiztosítási kiadások beszámítását is. Ez azért is igen fontos, mert a történelmi hagyományok, a politikai és társadalmi különbségek miatt igen eltérő az államháztartás különböző elemeinek kombinációja az egyes országokban.” (53. oldal)

- meglepő, hogy a munkanélküliség a természetes rátája alá csökkent Európában a második világháború utáni két évtizedben (65. o.);

Mai európai viszonyink között ez valóban meglepő, és bizonyos értelemben irigylésre méltó. Az adatok azonban ezt bizonyítják. A munkanélküliséget tekintve az „európai átlag az ötvenes években 2,9% volt, amely 1,5%-ra mérséklődött a hatvanas évtizedre” (65. oldal)¹. A jelentős ütemű gazdasági növekedés, a munkaerőhiány, sok európai államban jelentős számú vendégmunkás beáramlását eredményezte. Ennek következményeit jól láthatjuk például a mai Németországban.

- az állítás, miszerint a fiskális politika a vizsgált időszakban nem volt anticiklikus, bizonyítást igényelne (75. o.);

Az ötvenes és hatvanas évek Európában növekedési aranykort jelentettek. „A makrogazdasági jellemzők – növekedés, infláció, munkanélküliség, egyensúly – jól alakultak az időszak nagy részében, de mint ezt jeleztük, ez csak részben tulajdonítható a gazdaságpolitikának. Sőt, a fellendülésben gyakran nem volt anticiklikus a fiskális politika.” (75. oldal)

Az ötvenes és a hatvanas években magas ütemű gazdasági növekedés, szinte teljes foglalkoztatás mellett az állami kiadások gyorsabban nőttek, mint a GDP, hiszen jelentősen emelkedett a GDP-hez viszonyított költségvetési centralizáció. Ez semmiképpen sem utal anticiklikus fiskális politikára, fellendülésben visszafogott állami kiadásokra. Mint részletesen bemutattam a disszertációban, ezekben az évtizedekben számos ok miatt dinamikusán növekvő állami kiadások, a gazdaságpolitikai gyakorlat mögött egyáltalán nem a keynesi, - válság ellenes és anti-ciklikus, - gazdaságpolitikai elmélet állt.

- vitatható, hogy „a megfelelő gazdasági integráció és harmonizáció valójában nem volt előfeltétel” a mediterrán országok európai integrációja során (99. o.);

Jogos a pontosítás. Valóban voltak komoly tárgyalások a csatlakozás előtt a mediterrán országokkal, de jelentős volt a politikai motiváció is. Görögországnál különösen igaz volt ez utóbbi szempont erőssége. A csatlakozási forgatókönyvek és követelmények kevésbé voltak kidolgozva, mint amit például az ezredforduló körül a volt szocialista országokkal szemben alkalmaztak. Az is igaz, hogy ez utóbbi sem akadályozta meg, hogy

¹ Wee, Herman van der (1988) Prosperity and Upheaval. The World Economy 1945–1980. Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 77. oldal.

időnként a politikai szempontok miatt eltekintsenek az előírt követelmények hiánytalan teljesítésétől.

- *vitatható a hetvenes évek párhuzamba állítása az 1929-1933. évi válsággal a protekcionizmus vonatkozásában (109. o.);*

Itt az állítás nem arra vonatkozik, hogy ugyanakkora volt a protekcionizmus mértéke a két válság idején, hiszen természetesen egész más világgazdasági helyzet volt a hetvenes és a nyolcvanas években, mint a két világháború között. A hasonlóság a protekcionizmus **megnövekedésében** van, a válság előtti időszakokhoz képest. Ezt viszont a jelzett források több oldalról statisztikailag is bemutatják, így elfogadhatjuk az állításukat. „Hasonló volt viszont a két válságperiódus között, hogy mind a két esetben növekvő protekcionizmus nehezítette a gazdasági kilábalást (World Bank, 1985, 39; Saint-Etienne, 1984, 91–93).”(109. oldal)²

- *a különböző kompozit mutatók esetében az „intézményi minőség” nem minden esetben az állami intézményekre vonatkozik;*

Ez teljesen így van, hiszen az intézményi közelítés egy szélesebb körbe helyezi el az állami intézmények működését is. A korábban is jelzett piac-állam vizsgálati dimenzió miatt is eleve szélesebb a vizsgálódás köre. Az állam minőségi működését például sok nemzetközi vizsgálat „negatív” mutatóval, a korrupció mértékével jellemzi. Ez a jelenség eleve azt is jelzi, hogy az állampolgárok és vállalkozók hogy viszonyulnak államukhoz, hogy ítélik azt meg.

- *a gazdag irodalmi bázisból hiányoznak az Európai Bizottság különböző kiadványai, mindenekelőtt a következők: European Economy, EE Economic Papers, Economic Briefs, amelyek igen neves szerzők műveit tartalmazzák; nem volt mód továbbá dokumentumelemzésre, amely fontos, s a témakor feltárása során különösen jól alkalmazható empirikus módszer. Zavaró ugyanakkor, hogy egyes intézmények (pl. OECD, ECB) által kiadott munkák esetében a hivatkozásoknál nem a szerzők, hanem az érintett intézmények szerepelnek, holott e művek nem hivatalos dokumentumok.*

²World Bank (1985) World Development Report 1985. New York–Oxford, Published for the World Bank, Oxford University Press. / Saint-Étienne, Christian (1984) The Great Depression, 1929–1938. Lessons for the 1980s. Hoover Institution. Stanford, CA, Stanford University.

Kétségtelenül a felhasználható irodalom végtelenül gazdag lehet. Mint minden tudományos műnél, itt is csak az került bele az irodalomjegyzékbe, amire a könyvben konkrét, lényeges utalás történik. Vagyis az irodalomjegyzék egyfajta szűrés, válogatás a jóval szélesebb szakmai publikációkból, amivel munkánk során találkozunk. Megfogadva a tanácsot, az Európai Bizottság anyagaira még jobban oda fogok figyelni, de ezek, általában és érthetően, inkább a közösség szempontjait képviselve, és jelen problémáit elemezve születnek. Mivel, ahogy erre korábban kitértem, én ebben a disszertációban nem foglalkoztam az Európai Unióval, ezek a tanulmányok kevésbé kerülhettek felhasználásra mostani disszertációmnál. Természetesen, amennyiben, ahogy bírálóm felvetette, későbbiekben bevonnánk az Európai Uniót a vizsgálatokba, akkor ezek a források elengedhetetlenek lennének.

Ugyan az OECD, ECB, World Bank, IMF stb. kiadványainak jelentős részénél ott szerepel, hogy az nem az intézmény hivatalos álláspontját képviseli, mégis, - felfogásom szerint, - ezek a nagy nemzetközi szervezetek egyben szakmai műhelyt is jelentenek, kiváló kutatókkal. Ezért választottam ezt a megoldást, hogy az intézményt jelölöm meg.

- A felhasznált adatbázisok között nem szerepel az AMECO, amely pedig a témakör elemzése szempontjából is nagy jelentőségű.

Az AMECO természetesen egy nagyon hasznos adatbázis. Ugyanakkor csak európai adatokat tartalmaz. A disszertációban sokszor bevontam tengerentúli fejlett országokat is a vizsgálatba. Ezért választottam olyan adatbázisokat, amelyek ezeket a gazdaságokat is elemzik. Ugyanakkor igyekeztem az adatbázisokat nem keverni, mivel jól tudjuk, hogy ugyanarra a mutatóra a nagyhírű adatbázisok is eltérő statisztikai számokat adnak meg.

Szeretném még egyszer megköszönni bírálóm alapos és gondolatébresztő véleményét, a pontosítást célzó javaslatait, és a felvetett gondolatokat. Több helyen fogalmazott meg a disszertáció témájához, kérdéseihez, közelítéséhez kapcsolódó, igen komoly újabb kutatási területeket és irányokat. Számos lényeges kérdést vetett fel, amelyek segítik jövőbeni kutatásaimat is. Ezek továbbgondolása hozzájárulhat a téma még árnyaltabb és sokoldalúbb elemzéséhez.

Debrecen, 2013. június 22.

Muraközy László